

Seneca a jeho spis O pokoji mysle

Kto bol Lucius Annaeus Seneca

Lucius Annaeus Seneca¹ sa narodil približne medzi rokmi 4 až 1 pred n. l. v Córdobe, hlavnom meste rímskej provincie Baetica na juhu dnešného Španielska. Senecov otec Lucius Annaeus Seneca Starší² patril k bohatému jazdeckému stavu a jeho matka Helvia pochádzala tiež z prominentnej rodiny. Seneca mal dvoch bratov. Starší, Marcus Annaeus Novatus (neskôr nazývaný podľa svojho adoptívneho otca ako Iunius Gallio), spravoval ako *prokonzul* senátorskú provinciu Acháju a neskôr sa stal *senátorom*. Podľa *Skutkov Apoštolov* (Sk 18, 12 – 18) sa počas svojho miestodržiteľstva v Korinte zoznámil so sv. Pavlom. Mladší brat Annaeus Mela pôsobil ako *prokurátor*, teda správca cisárskych statkov, a bol otcom básnika Lucana³. Z uvedených správ jasne vyplýva, že Senecova ro-

¹ Portrét Senecovho života je spracovaný na základe viacerých sekundárnych zdrojov (Gunermann 1984, 100 – 103; Habinek 2014, 6 – 17; Conte 2008, 369; Fuhrmann 2002).

² Seneca Starší (cca 54 pred n. l. – 39 n. l.) napísal diela *Spory* (lat. *Controversiae*) a *Poradné prejavy* (lat. *Suasoriae*). Oba tieto spisy sa zaoberajú dobovými rečníckymi cvičeniami.

³ Marcus Annaeus Lucanus (39 – 65 n. l.) je autorom historického eposu *Občianska vojna* (lat. *Bellum civile*), nazývaného tiež *Farsalské pole* (lat. *Pharsalia*). Po odhalení Pisonovho sprisahania musel spáchať samovraždu, a to v necelých dvadsiatich šiestich rokoch. Tacitus spomína, že Lucanus sa pridal k Pisonovmu sprisahaniu z osobných príčin, keďže mu cisár Nero zakázal čítať verše, aby zničil jeho básnickú reputáciu (pozri Tac. *Ann.* 15, 49).

dina patrila k vyššie postaveným vrstvám rímskej spoločnosti a aktívne sa angažovala v politickom živote cisárstva.

Seneca prišiel do Ríma už ako dieťa a nadobudol vzdelanie v rétorických a filozofických školách (bol žiakom filozofa Attala, Sótióna z Alexandrie i Papiria Fabiana⁴). V mladosti odišiel do Egypta s Gaiom Galeriom (manželom svojej tety z matkinej strany), ktorý tam pôsobil ako *prefekt*⁵. Po návrate začal pôsobiť v Ríme ako advokát a nastúpil na obvyklú politickú dráhu, tzv. *cursus honorum* (*kvestor, edil, prétor, konzul*). Vďaka rečníckemu, literárnemu a filozofickému umeniu postupne nadobudol významné postavenie v kultúrnom a politickom živote cisárstva. Rečnícka popularita pravdepodobne vzbudila žiarlivosť u cisára Caligulu (vládol medzi rokmi 37 – 41 n. l.), ktorý sa ho vraj rozhodol zabiť, ale vzhľadom na Senecovo chatrné zdravie od tohto úmyslu nakoniec ustúpil. Autor totiž celý život trpel vážnym pľúcny ochorením (pravdepodobne astmou, bronchitídou alebo tuberkulózou). V roku 41 n. l. mu zomrela manželka⁶ i jediný syn a zároveň bol obžalovaný z cudzoložstva s Iuliou Livillou, najmladšou dcérou Tiberiovo synovca Germanica. Na príkaz Messaliny, manželky nového cisára Claudia (vládol medzi rokmi 41 – 54 n. l.), odišiel do vyhnanstva na Korziku. Tam strávil osem rokov. V roku 49 n. l. ho nová cisárova manželka Agrippina povolala naspäť do Rí-

⁴ Papirius Fabianus a Sótión z Alexandrie boli stúpcami stoickej školy Quinta Sextia, ktorá sa nachádzala v Ríme. Táto škola v sebe kombinovala princípy stoickej filozofie a pytagoreizmu. Pytagorejský vplyv sa prejavoval najmä vo vegetariánstve a v praxi každodenného sebakúmania, ktoré sčasti prevzal aj Seneca. Senecovo vegetariánstvo v určitej etape jeho života sa dá veľmi dobre doložiť aj na základe literárnych prameňov (pozri Sen. *Ep.* 108, 17 – 22). Attalos sa sám proklamoval ako stoik a do Ríma prišiel z mesta Pergamon (Sellars 2014, 99 – 102).

⁵ *Praefectus Aegypti* bol správcom Egypta, ktorý zastupoval cisára v civilnej správe tejto krajiny.

⁶ Predpokladá sa, že Seneca bol ženatý dvakrát. Meno jeho prvej manželky nepoznáme a vo svojich spisoch ju spomína iba dvakrát (Sen. *Ira* 3, 36, 3; *Ep.* 50, 2). Autorovou druhou ženou bola Pompeia Paulina. Po odhalení Pisonovho sprisahania chcela spáchať samovraždu spolu so svojím manželom, ale na príkaz cisára Nerona bola ušetrená (pozri Tac. *Ann.* 15, 64).

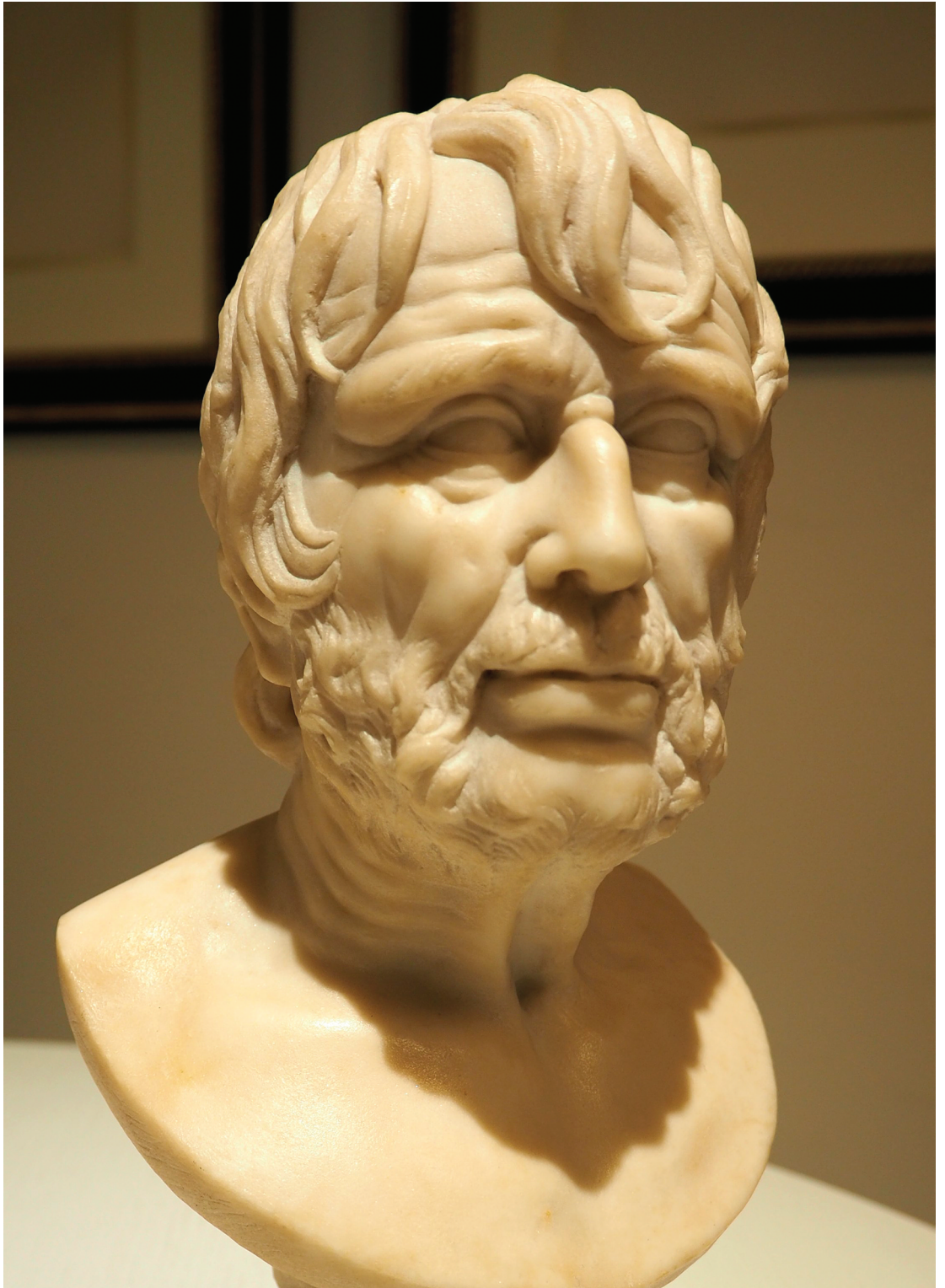
▲ Luca Giordano: *Smrť Senecu* (olej na plátne, 1684, Louvre, Paríž)

ma, kde sa mal stať spolu s veliteľom prétoriánskej gardy Afraniom Burrom vychovávateľom jej syna z prvého manželstva, budúceho cisára Nerona (vládol medzi rokmi 54 – 68 n. l.).

Seneca sa už vtedy a ešte viac po nástupe Nerona k moci v roku 54 n. l. dostáva do najvyšších pozícií vtedajšej politiky a stáva sa jedným z najbližších radcov panovníka, ktorý sa zdal byť v prvých rokoch vlády ešte dobrým cisárom. Situácia sa však postupne zhoršovala. V roku 59 n. l. zavraždil Nero vlastnú matku a po Burrovej smrti v roku 62 n. l. sa cisár dostáva pod vplyv veliteľa prétoriánskej gardy Ofonia Tigellina a svojej milenky Poppaey Sabiny. Seneca sa preto čoraz viac sťahuje do úzadia a namiesto politiky sa začína venovať literárnej činnosti. V roku 65 n. l. bol s mnohými inými významnými osobnosťami rímskej spoločnosti obžalovaný z účasti na Pisonovom sprisahaní⁷ a musel spáchať samovraždu.

⁷ Cieľom Pisonovho sprisahania bolo odstrániť cisára Nerona. Zapojilo sa do neho množstvo vtedajších osobností politického aj kultúrneho života. Tacitus spomína, že jeho súčasťou boli mnohí senátori, jazdci, vojaci a dokonca aj ženy. Okrem Senecu museli spáchať samovraždu aj básnik Lucanus a Petronius Arbiter (cca 27 – 66 n. l.), autor známeho diela *Satyricon* (pozri Tac. *Ann.* 15, 48 – 74).

Analýza diela *O pokoji mysle*

Datovanie a adresát

Vznik spisu *O pokoji mysle* (lat. *De tranquillitate animi*) datujeme do obdobia medzi Senecovým návratom z exilu v roku 49 n. l. a smrťou jeho priateľa Serena, ktorá pravdepodobne nastala niekedy pred rokom 62 n. l. (Mutschler 2014, 153).⁸ Práve Annaeus Serenus je totiž adresátom tohto diela, ako aj dvoch ďalších spisov: *O stálosti mudrca* (lat. *De constantia sapientis*) a *O živote v ústraní* (lat. *De otio*). Tieto tri diela tak do jedného kompozičného celku spája jednak postava adresáta, jednak tematika hľadania duševnej rovnováhy. Ako pripomína Jiří Šubrt: „... niektorí bádatelia majú dokonca tendenciu vidieť v týchto dielach tri na seba nadväzujúce lekcie stockej etiky, postupne zvyšujúcej nároky na žiaka a testujúce pokrok v jeho myslení.“ (Šubrt 2005, 248). Z hľadiska chronologického datovania sa predpokladá, že spis *O stálosti mudrca* vznikol ako prvý, nasledovaný dielom *O pokoji mysle* a zavŕšený spisom *O živote v ústraní*. Táto časová postupnosť je založená najmä na fakte Serenovej konverzie z epikureizmu k stoicizmu. V diele *O stálosti mudrca* je totiž Serenus predstavený ešte ako prívrženec epikurejskej filozofie, kým v ďalších dvoch spisoch

⁸ Niektorí autori sa snažia o presnejšie datovanie spisu približne do roku 60 n. l., pretože sa nazdávajú, že toto dielo odráža vnútorné konflikty, ktoré autora zastihli po zavraždení Agrippiny, keď sa musel pomaly stiahnuť z verejného života (pozri Mutschler 2014, 153; Motto, Clark 1993, 134; Griffin 1976, 356 – 357).

už vystupuje ako stoik usilujúci sa nasledovať princípy tohto myšlienkového smeru.⁹

Serenovo rodové meno Annaeus naznačuje, že Seneca a Serenus boli príbuznými (Gunermann 1984, 103). Vzťah medzi oboma postavami bol očividne blízky, keďže Seneca ho na dvoch miestach oslovuje výrazom najdrahší Serenus (*carissime Serene*) (Sen. *Tranq.* 4, 1; 17, 12) (Mutschler 2014, 153). Zo spisu *O pokoji mysle* vyplýva, že Serenus mal ambície angažovať sa vo vrcholovej politike vtedajšieho cisárstva (Sen. *Tranq.* 1, 10). To sa mu zjavne aj podarilo, keďže Plínius spomína, že pôsobil ako hasičský *prefekt*¹⁰ za čias panovania cisára Nerona (Plin. *Nat.* 22, 47, 96). Podľa Miriam Griffinovej mohol Serenus tento úrad zastávať niekedy po roku 54 n. l. (Griffin 1976, 447 – 448). V nasledujúcom období si už pravdepodobne získal dôveru nového panovníka, pretože Publius Cornelius Tacitus uvádza, že práve Serenus pomáhal kryť ľúbostný pomer mladého cisára Nerona s prepustenou otrokyňou Akté (Tac. *Ann.* 13, 13). Ďalšie antické správy, ktoré máme k dispozícii, sa týkajú už len okolností Serenovej smrti. Podľa Plínia zomrel Serenus na otravu hubami (Plin. *Nat.* 22, 47, 96). Seneca píše v šesťdesiatom treťom liste Luciliovi, že jeho smrť „oplakával s takou veľkou nemiernosťou“ (*tam immodice flevi*), že by mohol byť uvádzaný proti svojmu presvedčeniu „medzi príkladmi tých, ktorých premohla bolesť“ (*inter exempla sim eorum quos dolor vicit*) (Sen. *Ep.* 63, 14). Keďže Plínius spomína, že Serenus zomrel ako hasičský *prefekt* a list Luciliovi, v ktorom Seneca žiali nad priateľovou smrťou, môžeme datovať približne do roku 63 alebo 64, predpokladá sa, že Serenus musel zomrieť niekedy pred rokom 62 n. l.

Popri tejto klasickej interpretácii sa však môžeme v odbornej literatúre stretnúť aj s názorom, že meno Serenus neodkazuje na

⁹ K Serenovej kritike stoicizmu a pravdepodobnému príklonu k epikureizmu v spise *O stálosti mudrca* pozri najmä (Sen. *Const.* 1, 1; 3, 1 – 2; 15, 4). Pozri tiež (Griffin 1976, 327 – 328).

¹⁰ *Praefectus vigilum* bol veliteľom rímskych hasičov. S touto funkciou boli späté aj viaceré policajné a súdne kompetencie.

Serenus Senecovi

1 [1] Keď som sa zamýšľal sám nad sebou, Seneca, objavovali sa predo mnou rôzne nedostatky. Niektoré tam ležali otvorené, že som sa ich mohol dotknúť rukou, iné už boli menej zreteľné, ukryté viac v úzadí. A nakoniec tam boli tie, ktoré sa bežne neprejavujú, ale vracajú sa iba z času na čas. Povedal by som, že práve tieto posledné patria medzi najškodlivejšie. Sú ako potulujúci sa nepriatelia, ktorí vyčkávajú na vhodnú príležitosť zaútočiť. Pre ne sa nedá ostať ani v stave pohotovosti ako vo vojne, ani v stave pokoja ako v období mieru.

[2] Práve tento duševný stav na sebe najviac pozorujem. Ved' prečo by som tebe ako lekárovi⁶⁶ nepovedal pravdu? Úprimne, na jednej strane som sa ešte vždy týchto sklonov, ktorých som sa obával a nenávidel, nezbažil, no na strane druhej ma zatiaľ neovládli. Nie som síce v najhoršom stave, ale aj tak v rozpoložení veľmi smutnom a nevlúdnom: nie som ani chorý, ani zdravý.⁶⁷

[3] Nemusíš mi rozprávať o tom, že všetky cnosti sú zo začiatku krehké a až časom nadobúdajú odolnosť a silu. Taktiež dobre viem, že aj všetko to, čo robíme pre vonkajšie zdanie – mám na mysli dôstojnosť, rečnícku slávu a všetko, čo závisí od cudzieho úsudku – na-

⁶⁶ Prirovnanie filozofa k lekárovi, ktorý lieči morálne nedostatky, bolo populárne v etickom učení mnohých antických filozofických škôl. Napríklad u epikurejcov nájdeme takéto vyjadrenie: „Daromná by bola filozofova reč, keby neliečil zlo ľudskej duše. Lebo, ako by nebol nijaký úžitok z lekárskeho umenia, keby neliečilo choroby tela, tak by nebol úžitok ani z filozofie, keby nezabavovala dušu jej chorôb.“ (Epicurus fr. 221 Usener; citované podľa Okál 1989, 149). Seneca sa k medicínskej metafore opakovane vracia (pozri napr. Sen. *Ira* 1, 15, 1; *Ep.* 7, 1; 104, 18; 115, 6).

⁶⁷ Tento stav akejsi rozpoltenosti je metaforickým vyjadrením Serenovej nedostatočnej múdrosti. Serenus ešte nie je mudrc, ale nie je ani výslovne nemúdrym človekom, je *proficiens*, teda človek, ktorý je ešte len na ceste k dosiahnutiu múdrosti.

dobúda hodnotu až po dlhšom čase. A nielen všetko, čo sa ukazuje prostredníctvom naozajstnej sily, ale aj čo sa považuje za krásne iba vďaka líčidlu, čaká roky, pokiaľ pomaly získa stálu farbu.⁶⁸ Obávam sa však, že vďaka zvyku, ktorý dáva veciam stálosť, sa tento nedostatok vo mne zakorení až príliš hlboko. Dlhé stýkanie so zlom rovnako ako s dobrom zapríčiňuje totiž našu náklonnosť k nemu.

[4] Nemôžem ti tento stav slabosti mysle, ktorý sa kolíše medzi dvoma nebezpečenstvami (nenakláňajúci sa dôrazne ani k správne, ani k nesprávne konaniu) popísať naraz, ale skôr po častiach. Poviem ti, ako sa cítim a ty už nájdeš meno pre toto ochorenie.

[5] Priznávam sa, mám veľký sklon k šetrnosti. Nepáči sa mi lôžko, ktoré je nádherne vyzdobené, ani šaty vybrané z truhlice či odev, ktorý vyniká iba vďaka výraznej úprave a musí sa preto žehliť s pomocou tisícok závaží a lisov.⁶⁹ Mne sa skôr páčia domáce a lacné šaty. Tie si totiž nevyžadujú špeciálnu starostlivosť ani pri ukladaní, ani pri nosení.

[6] Páči sa mi jedlo, pri ktorého príprave a podávaní nie je množstvo služobníctva, ktoré sa neobjednáva mnoho dní vopred, ktoré neservírujú ruky mnohých, ale je lacné, jednoduché na prípravu a neobsahuje žiadne exotické a ani drahé ingrediencie.⁷⁰ Preferujem ďalej jedlo, ktoré je kedykoľvek dostupné, ktoré nepredstavuje záťaž ani pre peňaženku, ani pre organizmus a ktoré sa nevráti späť tou istou cestou, akou do tela vošlo.⁷¹

⁶⁸ Seneca tu rozlišuje niekoľko druhov vecí. Tie veci, ktoré nie sú ani dobré (= cnosti), ani zlé (= necnosti), ako napríklad sláva či mienka iných, patria medzi tzv. indiferentné veci (lat. *indifferentia*; gr. *adiaphora*).

⁶⁹ Rimania žehlili drahé oblečenie mechanizmom, ktorý sa nazýval *prela*. Na šaty sa zavesili závažia (lat. *pondera*) na vyrovnanie látky a cez lisy (lat. *tormenta*) sa prežehľovali záhyby odevov.

⁷⁰ Seneca vo svojich dielach často kritizuje rímske hostiny, na ktorých posluhovali celé zástupy otrokov (pozri napr. Sen. *Ep.* 47, 2).

⁷¹ Seneca tu naráža na rímsky zvyk úmyselného dávenia jedla na hostinách s cieľom neustáleho pokračovania v hodovaní.